

ג. המחצית השנייה של הסיפור (ד-2): התקלה ותיקונה

לא בלב שלם נענה אלישע להפצרתו של 'האחד' מבני הנביאים אשר חילה את פניו שילך עמם לירדן. מחד, אהובים בני הנביאים על אלישע רבם, והוא דואג לצורכיהם כדאגת אב לבניו, ואין לבו נותנו לסרב לבקשה המפורשת "הוֹאֵל נָא וְלֶךְ אֶת עַבְדֶיךָ"; מאידך, אלישע מסתייג מעצם המעשה - מפרישת תלמידיו הרבים מן המקום אשר בו איווה לקבוע את מרכז פעילותו בלב הממלכה, אל שפת הירדן, והסתייגות זו עודנה במקומה עומדת. אמביוולנטיות זו מעוצבת בחלקו הראשון של הסיפור, כפי שנוכחנו בעיון הקודם, באמצעות שני הדיאלוגים וההתפתחות הדרמטית בתגובותיו של אלישע מ"לכו" כעוס, עד "אֲנִי אֵלֶיךָ, וְיֵלֶךְ אִתָּם". יחסו האמביוולנטי הזה של אלישע למעשה בני הנביאים לא בא לידי ביטוי מפורש באותה מחצית, ורק נלמד מן המשתמע משתי תגובותיו הללו.

אף במחצית השנייה של סיפורנו לא בא יחס דו-ערכי זה לידי ביטוי מילולי מפורש. ובכל זאת, מחצית זו של הסיפור, על מעשה הנס הכלול בה, באה לעצב בצורה ברורה ומוחשית יותר את אותו יחס דו-ערכי של אלישע למעשה תלמידיו. מי מבני הנביאים (ומן הקוראים) שלא חש ברוגזו של אלישע באמרו "לכו" ואת התרצותו החלקית בלבד באמרו "אֲנִי אֵלֶיךָ", אפשר שיבין זאת מתוך התבוננות במהלך העניינים שבמחצית השנייה של הסיפור. הבה נקרא:

ד ... וַיְבֹאוּ הַיְרֵדְנָה, וַיְגִזְרוּ הָעֲצִים.

אלישע עומד ומתבונן בפעלתנותם השמחה של תלמידיו, בחדוות העשייה, אך יודע בלבו שמעשיהם אינם רצויים בעיניו. דבר זה לא נאמר בפירוש, ואדרבה: נוכחותו ביניהם נותנת להם לחשוב שאין כל פגם במעשה הבנייה שהם עושים על שפת הירדן. כעסו הקודם נשכח מהם, ונראה להם עתה כקצף על פני המים.

ה וַיְהִי הָאֶחָד מִפִּיל הַקֹּרָה, וְאֵת הַבְּרָזֶל נָפַל אֶל הַמַּיִם.

חדוות העשייה מושבתת לפתע. אמנם זהו דבר של מה בכך, תקלה מצויה אצל כורתֵי עצים בגרזן:

דברים ל"ט, ה וְאֲשֶׁר יָבֵא אֶת רֵעֵהוּ בַּיַּעַר לְחֹטֵב עֲצִים

וְנִדְחָה יָדוֹ בַּגְּרֵזָן לְכֹרֵת הָעֵץ, וְנָשַׁל הַבְּרָזֶל מִן הָעֵץ...

וכאן, אצלנו, לא אירע חלילה מה שעלול לקרות במקרה כזה - "וּמָצָא אֶת רֵעֵהוּ וְמָת" (שם), שהרי אין הקב"ה מביא תקלה כה חמורה של רציחה בשוגג על אנשים צדיקים.¹

1. ראה יבמות צט ע"ב, וכן רש"י על דברים כ"ב, ח ד"ה כי יפל הנופל.

לו היו בני הנביאים כורתים עצים ביער, במקום הרגיל, היה אותו 'האחד' מרים את הברזל ממקום נפילתו, מחברו מחדש אל בית היד של הגרזן, מוסיף חיזוק למקום החיבור וממשיך את עבודתו כבתחילה, וכל רושם לא היה אז לנפילת הברזל. אולם המקום שבו מתרחש סיפורנו ושבו נכרתים העצים הוא מקום בעייתי - שפת הירדן - ועל כן כשנפל ברזלו של הגרזן, אל תוך המים הוא נפל, ושם שקע בקרקע הנחל הבוצית ואיננו. עבודתו של אותו 'האחד' מבני הנביאים הושבתה. יש לשער שלא רבים היו בני הנביאים בעלי הגרזנים שעסקו בכריתת העצים בירדן. שהרי מן ההמשך אנו למדים שהגרזן, חפץ יקר הוא ביחס לבן הנביאים העני, ואין ידו משגת להשיב את דמיו למשאלו. לפיכך, איבוד גרזן אחד היה בו בוודאי לעכב במעט את קצב העבודה.

תקלה זו שבאה על בני הנביאים, קלה ככל שתהא, כבר בה מעוצב מסר: מעשיכם אינם לרצון, ועל כן אין הברכה והשמחה שורות במעשי ידיכם. עיניו הזועפות של הנביא ולבו החלוק בקרבו, הם הם מקור התקלה. כעסו הכבוש באמרו לבני הנביאים "לֹכְרֵי" מתגלה כאן בפועל, במציאות הריאלית.

אם נחבר את רכיבי התקלה נגלה שזו קשורה בדיוק באותם פרטים שמהם מסתייג אלישע. לא בעניין צדדי ארעה התקלה, אלא בלב הפעילות שנידונה במחצית הראשונה. תכניתם של בני הנביאים למעבר מקום הייתה "וְנִקְחָהּ מִשָּׁם אִישׁ קוֹרֶה אֶחָד" והתקלה אירעה בעת שגזרו בני הנביאים עצים, כש"הָאֶחָד" "מִפִּיל הַקּוֹרֶה" - היינו ממש בעת ביצועה של אותה תכנית שממנה מסתייג הנביא. ובמה ארעה התקלה? בכלי העבודה העיקרי והחשוב לשם ביצוע תכניתם - הגרזן. ומה הן הנסיבות שבגינן נפילת הגרזן היוותה תקלה חמורה? נסיבות אלה הן המקום שבחרו בו בני הנביאים לשם הקמת מקום ישיבתם החדש - שפת הירדן. והתקלה עצמה - הרי היא עיכוב ממשי בקידום תכניתם. כל זאת, להודיע ולהיוודע שאין מעשיהם רצויים בעיני הנביא. יש לשים לב לעוד שני פרטים בתיאור התקלה שהעלמנו מהם את עינינו עד עתה. הפרט הראשון הוא מי שאירעה לו התקלה: "וַיְהִי הָאֶחָד מִפִּיל הַקּוֹרֶה...". וכך מפרש בעל 'כלי יקר':

זה שאמר 'האחד' - רוצה לומר האחד הנזכר שהשכיל בקחתו [את] הנביא... ולמעלה אמר (ג) "וַיֵּאמֶר הָאֶחָד" בה"א הידיעה, לְגִלוֹת שֶׁהוּא האחד שהיה מפיל הקורה בהכאתו בה בגרזן ונשל הברזל.

זיהוי 'האחד' בשני חלקי הסיפור עם אותו בן נביאים אכן מסתבר. ולא רק בגלל הידוע המיוחד את 'האחד' בשני מקומות הופעתו (שלא כרגיל), אלא גם בגלל ההקבלה בין שני חלקי הסיפור, שעליה הצבענו בעיון א, וכן בגלל הקשר הפנימי בין שני חלקי הסיפור, קשר שאנו עוסקים בו בעיון זה, וכפי שנברר בהמשך. הפרט השני שלא עסקנו בו עדיין הוא תגובתו של אותו 'האחד' לתקלה שאירעה. בחנו תקלה זו עד עתה רק מן ההיבט הציבורי שלה, בהיותה עיכוב (סמלי וממשי) בהגשמת תכניתם של בני הנביאים. אולם ביחס לאותו בן נביאים עניי הייתה משמעותה של התקלה חמורה בהרבה:

ה ... וַיִּצְעַק וַיֹּאמֶר: אָהָה אֲדָנִי וְהוּא שְׂאוּל!

כוונתו לומר: 'ואין ידי משגת להשיב לזה שהשאלני את תמורתו של הגרזן שאבד'. כמעט כבדרך אגב למדנו מה עגום היה מצבם של בני הנביאים מן הבחינה הכלכלית עד שאיבוד גרזן מביא אדם זה לצעקה מרה אל הנביא. אל העיכוב הממשי בתהליך הבנייה, מצטרף עתה הד צעקתו של בן הנביאים, צעקה המותירה בלב שומעיה תחושה קשה של מצוקה. שבתה אפוא השמחה בחבורת בני הנביאים, אשר ודאי מזדהים עם מצוקתו של חברם.

צָרוּפּם של שני הפרטים הללו - אישיותו של מאבד הגרזן, והבעתו את מצוקתו הכלכלית באמצעות צעקתו אל הנביא - הם שהשפיעו על הנביא לעשות את הנס. הנס שחולל אלישע, הרי הוא חזרה מן הכעס, והתרצות חדשה של הנביא לתלמידיו האהובים, בדומה להתרצות הקודמת שלו לאותו 'האחד' במחצית הראשונה של הסיפור.

הבה נבאר את דברינו. ראשית, נבהיר זאת במה שנוגע לזהותו של מאבד הגרזן. כך אומר בעל ה'כלי יקר': "ולהיות 'האחד' הזה זוכה כשריצה אותו ופייסו, זכה שנעשה על ידו הנס הזה".

מבחינת ההשוואה בין שני חלקי הסיפור נביע זאת כך: כשם ש'האחד' והמיוחד מבני הנביאים הצליח בחלקו הראשון של סיפורנו לפייס את אלישע ולשכנעו בדבריו המתחטאים ללכת עם בני הנביאים למרות הסתייגותו מתכניתם, כך הצליחו צערו וצעקתו של אותו 'האחד' אל הנביא לבטל את התקלה שאירעה לו ולחבריו, זו התקלה שנגרמה מאותה הסתייגות של אלישע.

מעניינת פנייתו האינסטינקטיבית של אותו 'האחד' אל אלישע באמרו: "אָהָה אָדְנִי וְהוּא שְׂאוּל!" - אם הייתה זו סתם הבעת צער על אבדן חפץ שאול, מה טעם בהפנייתו לנביא? ברור אפוא שפנייתו לנביא היא בגדר 'צעקה' אליו - "וַיִּצְעַק וַיֹּאמֶר..." - והיא כוללת בקשת סיוע יוצא דופן מן הנביא.²

אולם אם כך נשאלת השאלה, מהו הצידוק לבקשת סיוע חריג ומיוחד מן הנביא בגלל חסרון כיס, כואב ככל שיהיה? אם נתפוס את נפילת הגרזן כמקרה בעלמא, באמת קשה יהיה להבין את פנייתו של 'האחד' לאלישע. אולם נראה כי בן הנביאים הזה חש כי נפילת הגרזן אינה מקרה בעלמא, אלא היא קשורה בנוכחותו של הנביא במקום, ובהסתייגותו ממעשיהם של בני הנביאים. הרי 'האחד' הזה הוא שמשך את הנביא הנה 'בחבלי אדם בעבתות אהבה', והוא היודע יותר מכול כי לא בלב שלם הלך הנביא עמם. לפיכך, הוא 'צועק' אל הנביא ומתלונן על העוול שנעשה לו: "אָהָה אָדְנִי" - 'אם לעכב את עבודתנו כוונתך, ולהביע בכך את מורת רוחך ממעשינו, מדוע עלי לשאת במחיר הכספי של זאת?', "וְהוּא שְׂאוּל" - 'ואין ידי משגת להשיב את מחירי'.

2. על מוסד 'הצעקה אל המלך' והצעקה אל ה', ועל האפשרות שאף הצעקה אל הנביא קשורה באותו מוסד חברתי, עמדנו בסדרת העיונים 'אסוך השמן', עיון ב: "וְאִשָּׁה אֶחָת... צָעָקָה אֶל אֱלֹהֵיֶיךָ" (וראה הערה 5 שם).

אכן, התקלה של נפילת הגרזן לא הייתה מכוונת לגרום הפסד כספי אישי כואב לאחד המיוחד מבני הנביאים, שהיחס בינו לבין אלישע מתבלט לטובה. לבו של אלישע נכמר בו, והוא ממחר לבטל את תקלת הגרזן ולהשיבו לאותו בחור חמד עני השרוי בצער ההפסד.

ו וַיֹּאמֶר אִישׁ הָאֱלֹהִים: אָנָּה נָפַל?

הכתוב שכינה את הנביא בתחילת הסיפור בשמו "אלישע" (פסוק א) מכנהו כאן "איש האלהים" כדי לרמוז לכוונת אלישע בשאלה זו לחולל נס ששייב לאותו "האחד" את הגרזן.³

וַיֵּרָאֵהוּ אֶת הַמָּקוֹם, וַיִּקְצֹב עֵץ וַיִּשְׁלַךְ שָׁמָּה, וַיִּצְף הַבְּרֶזֶל.

התיבה 'מקום' מופיעה כאן בפעם השלישית בסיפור קצר זה. בראשונה הופיעה בפסוק א: "הִנֵּה נָא הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָנְחָנוּ יֹשְׁבֵי שָׁם לְפָנֶיךָ צָר מִמֶּנּוּ"; בשנית הופיעה המילה בהצעתם להחליף את מקומם בפסוק ב: "גַּלְכָּה נָא עַד הַיַּרְדֵּן... וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שָׁם מָקוֹם לְשִׁבְת שָׁם". 'משנה מקום משנה מזל'⁴ ובני הנביאים ששינו את מקומם, שינו גם את מצב היחסים בינם לבין רבם, כפי שביארנו בעיון זה ובקודמו. אולם נדמה שעתה, בהראות 'האחד' את המקום שבידו שבו אירעה התקלה, כדי שאלישע יציף את הברזל באותו המקום, נתפייס אלישע עם בני הנביאים ואף קיבל את בחירתם במקום החדש.

יש לשים לב לכך, שסיבת עשיית הנס לשם ביטול התקלה הקודמת - מצוקתו הכלכלית הנוגעת ללב של אותו בן נביאים - אינה עניין זר לנושא הסיפור, שהוא המעבר לירדן והבעייתיות שלו. בן הנביאים האחד הזה, לא ללמד על עצמו בלבד יצא, אלא ללמד על מצבם הכלכלי הקשה של כל חבריו. והרי כבר אמרנו בעיון הקודם כי הצעת המעבר לירדן נבעה ככל הנראה גם ממצבם הדחוק כלכלית של בני הנביאים. בהענותו של אלישע לגילוי זה של מצוקתו הכלכלית של 'האחד', הוא נענה אפוא גם

3. דבר דומה ראינו בסיפור על נעמן ואלישע שבפרק הקודם: במשאו ובמתנו של נעמן עם הנביא בטרם נרפא מצרעתו, הנביא מכונה בשמו - אלישע; אולם בשעה שנרפא נעמן ולאחר מכן נאמר שם (יד-טו) "וַיֵּרָד וַיִּטְבַּל בַּיַּרְדֵּן שִׁבְעַ פְּעָמִים כְּדָבַר אִישׁ הָאֱלֹהִים... וַיִּטְהַר. וַיָּשָׁב אֶל אִישׁ הָאֱלֹהִים... וַיַּעֲמֵד לְפָנָיו". וראה מה שכתבנו על כך בסדרת העיונים הקודמת, עיון ד3. אף בסיפור על אלמנת בן הנביאים ניכר הדבר. בתחילתו נאמר (ד', א): "וְאִשָּׁה אַחַת... צָעָקָה אֶל אֱלִישֶׁע" (וכן בפסוק ב: "וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֱלִישֶׁע"); אולם לאחר התקיימותו של הנס נאמר (שם, ז): "וַתָּבֵא וַתִּגְדַּל לְאִישׁ הָאֱלֹהִים... (הערגו על כך בסדרת העיונים 'אסוך השמן' עיון ד3, הערה 20).

4. פתגם שגור זה מקורו ב'ספר שעשועים' לר' יוסף זבארה: "המשנה את מקומו - ישתנה מזלו עמו", ראה 'אוצר המשלים והפתגמים' של 'דוידזון, ערך 489.

למניע של כל חבריו ללכת לירדן, ולבנות להם שם מקום חדש ומרווח באפס דמים. אף התפייסות עם המניע הכלכלי של כלל תלמידיו מעוצבת אפוא במעשה הנס שעשה אלישע.

הפסוק האחרון בסיפורנו נראה כאריכות יתר:

ז וַיֹּאמֶר: הָרֶם לְךָ, וַיִּשְׁלַח יְדוֹ וַיִּקְחֶהוּ.

מה היה חסר סיפורנו לו היה מסתיים בקיצור כך: 'ויצף הברזל ויקחהו'? שוב נקרא את דברי בעל ה'כלי יקר', שליווה אותנו בעיוננו בסיפור זה ופקח את עינינו בקריאתו:

ומכלל הנס הוא מה שאמר "וַיֹּאמֶר הָרֶם לְךָ, וַיִּשְׁלַח יְדוֹ וַיִּקְחֶהוּ". כי היה אפשר שבהכות (- 'האחד') בקורה להפיל ונשל הברזל, נפל בריחוק. והציף (- אלישע) הברזל והיה צף על פני המים, עד שיוכל להושיט ידו לקחתו. ולפי שהיה 'האחד' הנזכר מוטל מדאגת הברזל והוא שאול, אמר לו הנביא "הָרֶם לְךָ" - קום לך! "וַיִּשְׁלַח יְדוֹ" - ותרץ. "וַיִּקְחֶהוּ" - ואפילו שהיה רחוק, נתקרב אליו ויקחהו.

כל פרט בפסוקנו הנראה כמיותר הסבירו בעל 'כלי יקר'. לא רק את התיאור "וַיִּשְׁלַח יְדוֹ וַיִּקְחֶהוּ" ביאר לנו כתוספת לנס ההצפה - "שהיה צף על פני המים עד שיוכל להושיט ידו לקחתו", אלא אף את אמירתו של אלישע "הָרֶם לְךָ" ביאר הפרשן כדברי עידוד של הנביא לתלמידו השרוי בצער: 'קום לך' - התעודד והרם את הברזל הצף עד אליך.⁵ ללמדך כמה גדולה אהבתו של הנביא לבניו-תלמידיו: לא זו בלבד שהוא נח לרצות להם, והוא מחולל נס כדי לתקן את אשר עוותו, אלא שבעשותו כן הוא עושה זאת במאור פנים ובנפש חפצה. גם עצמו של הנס וגם גילוי יחסו האבהי לתלמידו, כפי המובע במילותיו, אומרים פיוס שלם ואהבה גמורה. וכעסו הקודם של הנביא? הוא שקע במים ונתכסה בהם במקומו של הגרזן.

* * *

5. סיום דומה למעשה נס של אלישע מצוי בעוד מקומות: לאחר נס התרבות השמן לאלמנת בן הנביאים אין הכתוב מסיים בתיאור הצלת שני בניה מן העבדות, אלא בדו-שיח נוסף בינה לבין אלישע (ד', ז): "וַתָּבֵא וַתִּגְדַּלְאֵשׁ הָאֵלֶּהִים, וַיֹּאמֶר: לְכִי מְכָרִי אֶת הַשָּׁמֶן וְשַׁלְּמִי אֶת נַשְׂיֶךָ, וְאֶת נַבְיֶיךָ תִּקְחִי בְּנוֹתָיִךְ". דומה יותר למקומנו הוא סיום הסיפור על השונמית (ד', לו-לז): "וַיֹּאמֶר: שְׂאִי בְּנֶךְ... וַתִּשָּׂא אֶת בְּנָהּ וַתִּצָּא".

כמו במקומנו, אף בשני המקומות האחרים עמדנו בעיונים המתאימים על סיבת האריכות בסיום סיפורי הנס הללו (ביחס לסיפור על אלמנת בן הנביאים - 'אסוך השמן' ד6; ביחס לסיפור השונמית - 'השונמית' 6).

הבה נשוב עתה אל מבנה הסיפור - אל הקבלת מחציותיו כפי שהוצגה בעיון א. שתי המחציות מקבילות זו לזו בהקבלה פשוטה (א, ב, ג, - א, ב, ג) משום שבשתייהן מעוצב אותו תהליך דרמטי רמוז: כעסו של הנביא על תלמידיו (במחצית א - בגלל דבריהם; במחצית ב - בגלל מעשיהם); דברי 'האחד' מצליחים להפיג את כעסו (בדרך שונה בכל מחצית); ולבסוף מתוארת התפייסותו של אלישע עם תלמידיו (בהליכתו עמם במחצית הראשונה; בהצפת הגרזן בשנייה).

ברכיב הראשון שבכל מחצית של הסיפור עומדים בני הנביאים במרכז. מעשיהם במחצית השנייה מהווים מימוש של תכניתם שאותה הם פרשו בחלק המקביל במחצית הראשונה. **דיבוריהם** במחצית הראשונה הביאו את אלישע לתגובה **מילולית** כעושה ("לכו"); **מעשיהם** במחצית השנייה גרמו לרוגזו האילם של אלישע, ורוגז זה הוא שגרם לתקלה שבהמשך - לנפילת הגרזן - ואף היא תקלה **מעשית**.

ברכיב השני שבכל מחצית עומד 'האחד': במחצית הראשונה הוא הצליח לפייס את אלישע בדבריו, ולהביאו להסכים ללכת עם בני הנביאים; במחצית השנייה הוא הצליח בצעקתו להביא את אלישע לנכונות מיידית לעשיית נס, ובכך לפעול לביטול תוצאות קפידתו.

ברכיב השלישי שבכל מחצית ניצבת דמותו של אלישע המתפייס עם תלמידיו. בשתי המחציות מובע פיוס זה הן בדיבורו של אלישע הן במעשהו.

מאליה נשאלת עתה השאלה מדוע אותו תהליך דרמטי מתרחש בסיפורנו פעמיים, ואף בסדר דומה? אמנם ענינו על שאלה זו במהלך קריאתנו הצמודה את הסיפור, אולם נשוב על תשובתנו בדברי הסיכום הבאים.

אדם שהוא נח לרצות, כפי שמתגלה אלישע בסיפורנו, פעמים שהוא מתרצה התרצות שטחית, בלא אותו שינוי פנימי נחוץ, המבטל את כעסו הקודם לחלוטין. ביותר אמורים הדברים, כאשר הסיבות לכעס בעינן עומדות.

התרצותו של אלישע במחצית הראשונה של סיפורנו הייתה רק בעניין הליכתו עם תלמידיו, אך הוא עדיין לא השלים עם כוונתם לשנות את מקומם בניגוד להשקפתו. לפיכך התעורר רוגזו פעם נוספת כאשר נפגש עם מעשיהם בפועל. כעסו בשנית מתבטא בתקלה המעשית המתרחשת דווקא לאותו בן נביאים שהשתדל, ואף הצליח, להביאו הנה. דבר זה מבטא היטב את מה שאמרנו, כי התרצותו לאותו 'האחד' בראשונה הייתה חלקית ובלתי-עמוקה.

רק בעשותו נס המבטל את אותה התקלה, ובעשותו כן במאור פנים, ניכרת התפייסותו השלמה של אלישע עם תלמידיו.